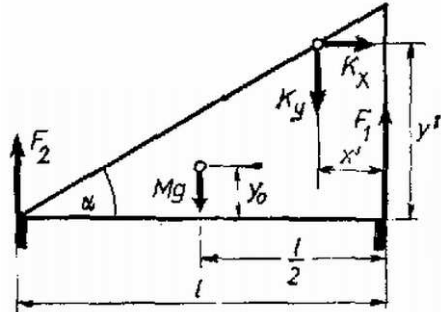

I. megoldás. Mivel a lejtő nincs kitámasztva, és a talaj mentén a súrlódás elhanyagolható, a lejtő is mozogni fog. A lábknál ható erők megadásához két adat szükséges: a henger lejtőhöz viszonyított helyzete az idő függvényében, valamint a lejtőre ható erő a henger érintkezési pontjánál. Az 1. ábrán a henger lejtőhöz viszonyított helyzetét az x' , y' koordinátákkal; a lejtőre gyakorolt erőt a K_x , K_y komponensekkel jelöltük.

1. ábra

A lejtő függőlegesen nem gyorsul, tehát

$$(1) \quad Mg + K_y = F_1 + F_2,$$

ahol F_1 a magas oldalon, F_2 az alacsony oldalon levő lábknál ható erők eredője. A lejtő nem fordul el, ezért a *tömegközéppontra* felírt forgatónyomatékok eredője nulla. (Mivel a lejtő vízszintesen gyorsul, a forgatónyomatékokat nem lehet önkényesen megválasztott pontra felírni. Merev testeknél a tömegközéppontra felírt forgatónyomaték tetszőleges mozgásnál helyes eredményt ad – 1. Budó: Mechanika 28.§ és 49.§.) Ha a lejtő tömegközéppontja y_0 magasságban van – az l hosszúságú alaplap mentén közepén –, akkor a forgatónyomatékok eredője:

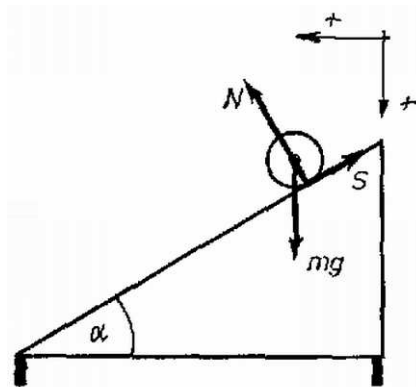
$$(2) \quad (l/2)F_2 + K_x(y' - y_0) + K_y[(l/2) - x'] - (l/2)F_1 = 0.$$

Az (1) és (2) egyenletekből a lejtő magas oldalán levő egy-egy lábknál ébredő erők:

$$(3) \quad \frac{1}{2}F_1 = \frac{1}{4}Mg + \frac{1}{2}K_x \frac{y' - y_0}{l} + \frac{1}{2}K_y \frac{l - x'}{l},$$

míg a másik oldalon

$$(4) \quad \frac{1}{2}F_2 = \frac{1}{4}Mg - \frac{1}{2}K_x \frac{y' - y_0}{l} + \frac{1}{2}K_y \frac{x'}{l}.$$

2. ábra

Az erők és a gyorsulások meghatározásához vizsgáljuk először a henger mozgását. A 2. ábrán a hengerre ható erők és a gyorsulásoknál használt pozitív irányok vannak feltüntetve. A lejtő nyomóereje merőleges a lejtő síkjára (tehát $N_x = N \sin \alpha$, $N_y = N \cos \alpha$), viszont $|N| \neq mg \cos \alpha$, mert *álló koordináta-rendszerben* a henger *lejtőirányú* elmozdulása a lejtő mozgása miatt azt jelentené, hogy a henger elhagyja a lejtőt.

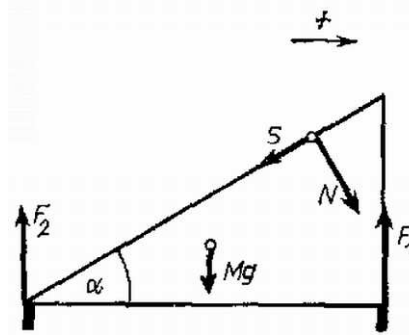
A mozgásegyenletek:

$$\begin{aligned} (5) \quad & ma_x = N_x - S_x = N \sin \alpha - S \cos \alpha, \\ (6) \quad & ma_y = mg - N_y - S_y = mg - N \cos \alpha - S \sin \alpha, \\ (7) \quad & \Theta \beta = (1/2)mr^2\beta = Sr. \end{aligned}$$

Ha a henger csúszva gördül, akkor a súrlódási erő:

$$(8) \quad S = \mu N,$$

míg tökéletes gördülésnél $S < \mu N$, és ekkor a súrlódási erő értékét a gördülés kényszerfeltételéből lehet meghatározni.

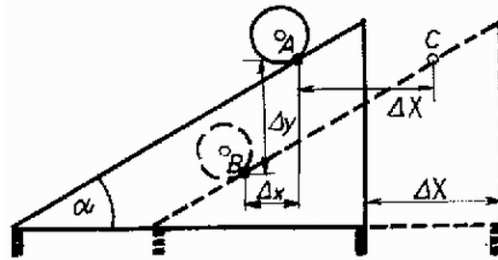
3. ábra

A hengerre ható erők ellenereje a 3. ábrán látható. A lejtő vízszintes gyorsulását (A_x) az ábrán feltüntetett előjellel tekintjük pozitívnak. A lejtőre ható erők a henger érintkezési pontjánál:

$$\begin{aligned} (9) \quad & K_x = N_x - S_x = N \sin \alpha - S \cos \alpha, \\ (10) \quad & K_y = N_y + S_y = N \cos \alpha + S \sin \alpha. \end{aligned}$$

A mozgásegyenlet:

$$(11) \quad MA_x = N_x - S_x = N \sin \alpha - S \cos \alpha.$$

4. ábra

A kényszerfeltételek meghatározásához a 4. ábrá felrajoltuk a henger és a lejtő helyzetét két egymást követő pillanatban. Mivel a henger a lejtőn marad, $\Delta y = (\Delta x + \Delta X) \operatorname{tg} \alpha$, ezt az összefüggést az idő szerint kétszer deriválva az

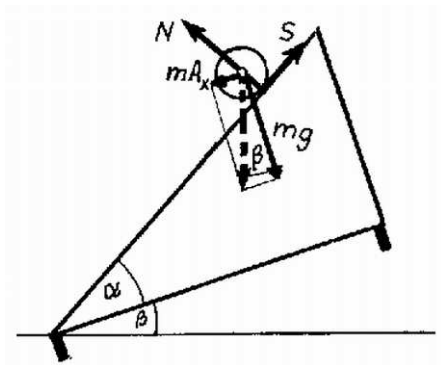
$$(12) \quad a_y = (a_x + A_x) \operatorname{tg} \alpha$$

kényszerfeltételt kapjuk. Tökéletes gördülésnél, ha a henger a két helyzet között $\Delta \varphi$ szögelfordulást végez, a henger kerületének $r\varphi$ szakasza megegyezik a CB távolsággal (a C pontnak megfelelő helyről indult és a B pontba érkezett)

$$r\varphi = \frac{\Delta x + \Delta X}{\cos \alpha};$$

ebből kétszeri deriválással:

$$(13) \quad r\beta = \frac{a_x + A_x}{\cos \alpha}.$$

5. ábra

Néhány átrendezést meg lehet tenni a csúszva gördülés és a tisztán gördülés esetének szétválasztása előtt. A (6) és (11) egyenlet összehasonlításából:

$$(14) \quad A_x = \frac{m}{M} a_x,$$

így a „lejtőn maradás” kényszerfeltétele (12) alapján

$$(15) \quad a_y = a_x [1 + (m/M)] \operatorname{tg} \alpha.$$

Csúszás esetén az (5), (6), (8) és (15) egyenletek egyszerű egyenletrendszert alkotnak, amelynek megoldása:

$$(16) \quad a_x = \frac{g(\sin \alpha - \mu \cos \alpha) \cos \alpha}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)},$$

$$(17) \quad N = \frac{mg \cos \alpha}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)}.$$

(Vegyük észre, hogy $M \gg m$ esetén valóban visszakapjuk az álló lejtőnél várt eredményt.)

A henger lejtőhöz viszonyított helyzetének meghatározásához az $x' = (1/2)(a_x + A_x)t^2$ relatív elmozdulást a (14), az $y' = l \sin \alpha - (1/2)a_y t^2$ távolságot a (15), a lejtőre ható erőket a (8) és a (9), (10) egyenletekbe való egyszerű behelyettesítéssel kapjuk:

$$x' = \frac{1}{2} \cdot \frac{gt^2(\sin \alpha - \mu \cos \alpha) \cos \alpha}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)} [1 + (m/M)],$$

$$y' = l \sin \alpha - x' \operatorname{tg} \alpha,$$

$$K_x = \frac{mg(\sin \alpha - \mu \cos \alpha) \cos \alpha}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)},$$

$$K_y = \frac{mg(\cos \alpha + \mu \sin \alpha) \cos \alpha}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)}.$$

A lejtő lábainál ható erők ezek ismeretében, (3) és (4) alapján:

$$(18) \quad \frac{1}{2} F_1 = \frac{1}{4} Mg + \frac{1}{2} \frac{mg \cos \alpha}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)} \cdot \left\{ (\sin \alpha - \mu \cos \alpha) \left[\sin \alpha - \frac{[gt^2/(2l)] (\sin \alpha - \mu \cos \alpha) \sin \alpha [1 + (m/M)]}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)} - \frac{y_0}{l} \right] + (\cos \alpha + \mu \sin \alpha) \left[1 - \frac{[gt^2/(2l)] (\sin \alpha - \mu \cos \alpha) \cos \alpha [1 + (m/M)]}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)} \right] \right\},$$

$$(19) \quad \frac{1}{2} F_2 = \frac{1}{4} Mg + \frac{1}{2} \frac{mg \cos \alpha}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)} \cdot \left\{ (\mu \cos \alpha - \sin \alpha) \left[\sin \alpha - \frac{[gt^2/(2l)] (\sin \alpha - \mu \cos \alpha) \sin \alpha [1 + (m/M)]}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)} - \frac{y_0}{l} \right] + (\cos \alpha - \mu \sin \alpha) \frac{[gt^2/(2l)] (\sin \alpha - \mu \cos \alpha) \cos \alpha [1 + (m/M)]}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)} \right\}.$$

Tökéletes gördülésnél a súrlódási erőt a (8) egyenlet helyett a (1) kényszerfeltételből és a forgómozgást leíró (7) egyenletből kell meghatározni:

$$(20) \quad S = \frac{1}{2} m \frac{a_x + A_x}{\cos \alpha} = \frac{1}{2} \frac{m a_x}{\cos \alpha} \left(1 + \frac{m}{M} \right).$$

A csúszásmentesen gördülő henger mozgását leíró (5), (6), (15) és (20) egyenletek megoldása:

$$(21) \quad a_x = \frac{(2/3)g \sin \alpha \cos \alpha}{1 + (m/M) - (2/3)(m/M) \cos^2 \alpha};$$

$$(22) \quad a_y = \frac{(2/3)g \sin^2 \alpha [1 + (m/M)]}{1 + (m/M) - (2/3)(m/M) \cos^2 \alpha};$$

$$(23) \quad S = \frac{1}{3} \frac{mg \sin \alpha [1 + (m/M)]}{1 + (m/M) - (2/3)(m/M) \cos^2 \alpha};$$

$$(24) \quad N = \left(1 + \frac{m}{3M} \right) \frac{mg \cos \alpha}{1 + (m/M) - (2/3)(m/M) \cos^2 \alpha}.$$

Az x' , y' koordináták, valamint K_x és K_y meghatározása a_x , a_y , S és N ismeretében ugyanúgy történik, mint az előbb. Ha ezeket kiszámoltuk, (3)-ba és (4)-be helyettesítve tisztán gördülés esetén a végeredmény:

$$(25) \quad \begin{aligned} \frac{1}{2} F_1 &= \frac{1}{4} Mg + \frac{1}{3} \cdot \frac{mg \sin \alpha \cos \alpha}{1 + (m/M) - (2/3)(m/M) \cos^2 \alpha} \\ &\cdot \left\{ \sin \alpha - \frac{1}{3l} \cdot \frac{gt^2 \sin^2 \alpha [1 + (m/M)]}{1 + (m/M) - (2/3)(m/M) \cos^2 \alpha} - \frac{y_0}{l} + \left[\frac{3}{2} \left(1 + \frac{m}{3M} \right) \operatorname{ctg} \alpha + \frac{1}{2} \left(1 + \frac{m}{M} \right) \operatorname{tg} \alpha \right] \right. \\ &\quad \left. \cdot \left(1 - \frac{1}{3l} \frac{gt^2 \sin \alpha \cos \alpha}{1 + (m/M) - (2/3)(m/M) \cos^2 \alpha} \right) \right\}; \\ \frac{1}{2} F_2 &= \frac{1}{4} Mg + \frac{1}{3} \frac{mg \sin \alpha \cos \alpha}{1 + (m/M) - (2/3)(m/M) \cos^2 \alpha} \\ &\cdot \left\{ \frac{1}{3l} \frac{gt^2 \sin^2 \alpha [1 + (m/M)]}{1 + (m/M) - (2/3)(m/M) \cos^2 \alpha} + \frac{y_0}{l} - \sin \alpha + \right. \\ &\quad \left. + \left[\frac{3}{2} \left(1 + \frac{m}{3M} \right) \operatorname{ctg} \alpha + \frac{1}{2} \left(1 + \frac{m}{M} \right) \operatorname{tg} \alpha \right] \frac{1}{3l} \frac{gt^2 \sin \alpha \cos \alpha}{1 + (m/M) - (2/3)(m/M) \cos^2 \alpha} \right\}. \quad (26) \end{aligned}$$

Tökéletes gördülés akkor jön létre, ha a súrlódási együttható egy kritikus, μ_0 értéknél nagyobb. A kritikus súrlódási együtthatót legegyszerűbben abból a feltételből határozhatjuk meg, hogy ha $\mu = \mu_0$, akkor a „csúszva gördüléshez” és a tökéletes gördüléshez tartozó gyorsulásértékek megegyeznek. (16) és (21) egyenlővé tételével μ_0 -ra egyenletet kapunk, aminek megoldása:

$$(27) \quad \mu_0 = \frac{1}{3} \operatorname{tg} \alpha \frac{1 + (m/M)}{1 + [m/(3M)]}.$$

Mint minden korábbi kifejezés, ez is visszaadja a várt eredményt $M \gg m$ esetén.

Összefoglalva: a lejtő lábánál fellépő erők az idő függvényében olyan parabolaívvel ábrázolhatók, amelyek paramétereit a $\mu \leq \mu_0$ esetben a (18), (19); a $\mu \geq \mu_0$ esetben a (25), (26) egyenletek adják meg.

II. megoldás. Az előző megoldás hosszadalmas (elsősorban a sokismeretlenes egyenletrendszerek megoldása miatt), azonban kellő türelemmel különösebb nehézség nélkül végigszámolható. Az alábbi megoldásban – ahol a lejtővel együtt gyorsuló koordináta-rendszerben számolunk – a számolási munka lényegesen kevesebb, de több buktatóval találkozhatunk.

A gyorsuló koordináta-rendszerre vonatkozó mennyiségeket $'$ -vel jelöljük. A hatás-ellenhatás törvénye alapján tudjuk, hogy álló rendszerben $ma_x = MA_x$, azaz a lejtővel együtt gyorsuló rendszerben a henger gyorsulása:

$$(1) \quad a'_x = a_x + A_x = [(M/m) + 1] A_x.$$

A gyorsuló koordináta-rendszer nem inerciarendszer, de az ún. tehetetlenségi erők bevezetésével alkalmazhatók a Newton-törvények. (Gyorsuló rendszerről 1.: Budó–Pócza: Kísérleti Fizika I. rész. F. fejezet.) Az A_x gyorsulással mozgó rendszerben a m tömegű hengerre $-mA_x$, a lejtőre $-MA_x$ tehetetlenségi erő hat, amelyek támadáspontja az egyes testek tömegközéppontja. A gyorsuló koordináta-rendszerben a hengerre ható erők az 5. ábrán láthatók. Az ábra alapján megállapíthatjuk, hogy a henger úgy fog mozogni, mintha egy $\alpha' = \alpha + \beta$ hajlásszögű lejtőn $g' = g/\cos \beta$ nehézségi gyorsulású térben lenne, ahol

$$(2) \quad \operatorname{tg} \beta = A_x/g.$$

A közismert eredmények felhasználásával, csúszásnál

$$(3a) \quad a' = g'(\sin \alpha' - \mu \cos \alpha'),$$

illetve tökéletes gördülésnél

$$(3b) \quad a' = (2/3)g' \sin \alpha'$$

a henger lejtő irányú gyorsulása. Az alaplappal párhuzamos komponens mindkét esetben: $a'_x = a' \cos \alpha$. Az $\alpha' = \alpha + \beta$ és $g' = g / \cos \beta$ behelyettesítésével:

$$(4a) \quad a'_x = g \cos \alpha [\sin \alpha - \mu \cos \alpha + \operatorname{tg} \beta (\cos \alpha + \mu \sin \alpha)],$$

illetve

$$(4b) \quad a'_x = (2/3)g \cos \alpha (\sin \alpha + \operatorname{tg} \beta \cos \alpha).$$

(1) és (2) alapján $\operatorname{tg} \beta = \frac{a'_x}{(M/m) + 1}$. Ezt a fenti kifejezésekbe behelyettesítve *egyismeretlenes* egyenletet kapunk a'_x -re.

A megoldás:

$$(5a) \quad a'_x = \frac{g(\sin \alpha - \mu \cos \alpha) \cos \alpha [1 + (m/M)]}{1 + (m/M) - (m/M) \cos \alpha + \mu \sin \alpha},$$

illetve

$$(5b) \quad a'_x = \frac{(2/3)g \sin \alpha \cos \alpha [1 + (m/M)]}{1 + (m/M) - (2/3)(m/M) \cos^2 \alpha}$$

(valóban megegyezik az I. megoldás $a_x + A_x = [1 + (m/M)] a_x$ értékével). A függőleges komponens mindkét esetben $a'_y = a'_x \operatorname{tg} \alpha$.

A lejtőre a hengerre ható erők ellenereje hat. Mivel a henger vízszintes gyorsulása a'_x ; $|K_x| = ma'_x$, és mivel a függőleges gyorsulása a'_y ; $|K_y| = m(g - a'_y) = m(g - a'_x \operatorname{tg} \alpha)$. A lábknál ható erők meghatározásához felírandó egyenletek ugyanazok, mint az első megoldás (1) – (2) egyenletei. (Ha nem feledkezünk meg a gyorsuló koordináta-rendszerben a lejtő tömegközéppontjában ható $-MA_x$ tehetetlenségi erőről, akkor ebben a rendszerben a forgatónyomaték már tetszőleges pontra felírható.)

Az eredményben szereplő mennyiségek (K_x , K_y , $x' = (1/2)a'_x t^2$ és $y' = l \sin \alpha - (1/2)a'_x \operatorname{tg} \alpha \cdot t^2$) csak a'_x -t tartalmaznak paraméterként, amit a csúszás, illetve a gördülés esetére az (5) egyenletben már kiszámoltunk. A helyettesítés után kapott eredmény természetesen megegyezik az I. megoldás végeredményével.

Mihály György